

A vállalt hiány

BERTÓK LÁSZLÓ: TÁRGYAK IDEJE

Bertók László nem a szokott útját járta a költői pályának. Fialat költőknél gyakran találunk elődökhöz, idősebb pályatársakhoz, mesterekhez szóló ajánlást, Bertók Lászlónak az 1964-ben — Makay Idával és Galambosi Lászlóval közös — első kötetében egyetlen ilyen verset sem találunk, s az első igazán önálló kötetben, a *Fák felvonulásában* is mindössze kettőt: a *Mézöntőben* „rézpántú dombok őszvégi hangjai... őrzik Takáts Gyulát”, akit — a korabeli kritikusok szerint — indulásakor követett Bertók, a másik versben egy Radnóti-versre utal vissza: „Meg kellene írnom a kettes számú / pontos verset az alkonyatról” (*Miközben*). Ahogy Radnóti a „loczogó Tisza”, Bertókot a „piactér”, a Város, „a Hegy és Nap fia”: Pécs ihleti írásra. Az *Emlékek választása* című kötetben már megszaporodnak a költőkről, költőkhöz szóló művek: *Csokonai, Petőfi, Niklán* (Berzsenyi nevében hangzik), *Acél vonít* (a pécsi szellemi élet atyjának, Várkonyi Nándornak halálára írta), *Triptichon* (Csorba Győzőnek), *Vályú végén* (Csanádi Imrétől választott mottóval), *Röpül a király* (Nagy Lászlónak). A *Tárgyak idejében* ismét kevesebb az ilyen típusú vers, kettőt közülük kegyetlen alkalom szült: Kormos István és Nagy László halála. A verszárások sejtetik, lezárult egy korszak, mely nehezen lesz folytatható: „Árva bátyám a nagy mesében / vacog utánad semmiségem, / sárkányod itt csücsül a széken, / s nem tudom verssé varázsolni” (*Kormos István*), „Sirodtól kezdve az a vátesz, / ki visszafelé néz s harangoz” (1978. február 6. *Búcsú Nagy Lászlótól*). A kötetben szerepel még egy Illyés Gyulának (*A jóslat kampóján*) és egy Ady Endre emlékének szentelt vers (*Ében-ország*), amelyekben jól érzékelhető a szerzői szándék: a bizonyosság, a lehetséges költői magatartásforma keresése. E versekben Bertókot az vezérli, hogy megfogalmazza önmagát. Petőfiről szólva azt a tanulságot vonta le — mintha Petőfi üzenné neki —, hogy „legyek különb, legyek magam”. A kötet Hamlethez forduló utolsó verse is erről a törekvésről tanúskodik: „húzd körül / piros vonallal részedet ... Bennünket jelölsz, ha elkülönítet / pontosan, ami még te vagy” (*Szavak a sügőlyukból*). Bertók küzd az egyéniségért, mert hisz a szabadságban, a személyiségben s ha gyakran befelé fordul, annak éppen az az oka, hogy identitását keresi, identitásában kíván megbizonyosodni. Ezt mutatják olyan küzdelmei, amikor a lírai énbe beköltözik egy bádogszitakötő (*Bádogszitakötő*), vagy amikor föltámad benne „egy idegen halott” (*A harmadik napon*). Tüskés Tibor már tizennégy évvel ezelőtt azt írta róla, hogy „verseinek zöme önvizsgálat, szembesítés, a lélek gondjainak megvallása”.

A Bertók-versben éppen ezért nagyon fontos, nem egyszer kompozíciós eljárást teremtő szerepet kap az emlékezés, melynek során, mint Hamlet, a költő is körülhatárolja, „elkülöníti” magát vagy épp másik énjét fedezi fel. Gyakori, hogy gyerekkori önmagával találkozik, új kötetében pedig már túlmutat az emlékidézés a saját személyes sorsában megélt időn: nemzedékek, forradalmak torlódnak egymásra, a történelmi igazságtalanságok kegyetlenségével felelesnek az egyéni sorsok (*Dédapám, március*). Ez az emlékezés-folyamat nemcsak ennek a népnek-etnikumnak a múltjában találja meg a maga útját-ösvényeit, bár mint korábban megfogalmazta (s joggal): „Itt rangja van az emlékeknek!” (*Innen*, in *Fák felvonulása*), hanem mélyebbre, messzebbre: az egyetemes emberi értékek, gondok és szenvedések távolabbi vidékeire is elvisz. Megírta Bertókkal például *Démoszthenész első búcsúlevelét*, megszólaltatta Jónást (*Jónás tűnődése az utolsó leckéztetés után*), verse idézi Ilmarinent (*Bűn és büntetés*), lehetővé teszi, „hogymozdulatod emléke mögül / kísétálhasson Antigoné / halott fivérért eltemetni” (*Ahogy a tópart*) és Sziszüphosz is ott munkál e versekben. Bertók régóta ismeri az emlékek értékét s azt is, milyen nehéz az emlékeket megválasztani, hiszen mint 1978. évi kötete

— *Emlékek választása* — is sejtetni engedte: nemcsak mi választjuk emlékeinket, de emlékeink is választanak bennünket. Ezért sem fokozhatjuk le a csodát (*A csoda*, in Fák felvonulása), s ezért kell meggondolnunk, hogy „Mit küldjek a múlt vizeire?” (*Nem láttam a tengert*, in Fák felvonulása). Az emlék, az emlékezés és az emlékező egyaránt sérülékeny, mint Bertók maga megfogalmazta: „megszenvedve és vállalva már a karcoló csöndet is, végképp tudom, hogy bőrömből nem bújhatok ki.”

Az elmúlás keserű felismerése is benne rejlik az emlékezés folyamatában, nem véletlen, s nem a költő szatirikus hajlamának bizonyítéka, ha ezt olvassuk: „Halottak napja: visszapillantó tükör” (*Halottak napja*, in Fák felvonulása). Témái, motívumai közt — legtöbbször csak megbújva, de — az egyik leggyakoribb a halál. Gyakran szerepel egymás mellett emlékezés és halál, különösen az *Emlékek választásában* (*Vízszintesen*, *Most*, *Aztán*). Már e kötetben úgy választ emléket, hogy az segíthessen neki, ha kell, hát „Madárláb-könnyű ember lépdel... ő hoz győzelmes nyírfaágat / a halál lyukas palánkja elé” (*Madárláb-könnyű ember*). A *Tárgyak ideje* című kötet pedig tulajdonképpen a halál motívumával indít, már az első ciklus több verse erre mutat (*A történet*, *Ki megy haza?*, *Úgy mégy el*, *Mintha üzenne*), de csak az *Életed árán* címűben nevezi is meg a halált. Legjobb verseiben pedig mintha már saját halálán túlról szólna vissza: küldene üzenetet a bizonyosságról, a derűről, a nyugalomról, mely végül is örök ok a küzdelemre (*Változatok a nyugalomra*). Mint ahogy nem a halálnak, hanem sokkal inkább a nemlétnak is pontos, csendes, rezignált megfogalmazását tudja adni (*A rost beszél*). Bertóknak az új kötetéről szóló sorait olvasva magyarázatot kapunk a halál képzetének gyakoriságára és a kötet címére is: „túl a negyvenen a költő is ráébred, hogy végérvényesen felnőtt, és többször gondol már a halálra, mint a halhatatlanságra. S hogy ne legyen olyan reménytelen, lassan elrejtőzik a tárgyaiban. Amelyek képtelenek is lehetnek, s őrizhetik még valameddig. Egy évig? Tízig? Ezerig? Előbb-utóbb már csak mint valakit, mint embert. De talán ez a legtöbb.” Leegyszerűsíténék Bertók versei e motívumát, ha azt mondanánk, hogy a tárgyak ideje tulajdonképpen a halál ideje. Nem, a tárgyak többszörös funkciót töltenek be: jelképei a nemlétnak, az élet elhagyta világnak, de jelképei egyúttal az örökkévalóságnak, a téridőnek is. A tárgyak: üzennek a múltból s ugyanakkor visszavihetnek a múltba, velünk (bennünk) vannak a jelenben s teremtik őket mindennapjainkban s feltételezik a jövőt, illetve mi magunk is jövőt teremthetünk magunknak a tárgyakban a tárgyak által.

A tárgyakat, a tárgyak idejét sem most fedezte fel a maga számára Bertók, költői gondolkodásának eddig is részét alkották. Ha csak e szempontból olvasnánk végig eddigi köteteit, meggyőződhetünk Bertók következetességéről, sziszüphoszi indulatairól, arról, milyen elszánt-sággal halad fokozatosan nem az egyszerűbb, hanem a mind lényegibb felé, nyomon követhetjük, hogy mélyülnek el felismerései. Már első kötetében megsejtette a tárgyak és az elmúlás kapcsolatát, de ekkor még erősebb benne s győzedelmeskedik a szerelem s az ifjúság: „De, este, mikor elbújnak a tárgyak, / és minden szemet befog a sötét, / mi összenézünk és a múlt nyárnak / megkoronázzuk őszülő fejét.” (*Krumpliszedéskor*), később kétségeinek-kételeyeinek válnak részévé a tárgyak: „higgyem hogy nem választhatok / itt minden engem választ / higgyem hogy nedveim komoly / tárgyakkal paroláznak” (*Kórházi sorok*, in Fák felvonulása). Ha kell, hát meg is szólaltathatók a tárgyak, akár az utca is, mely „halszemű folyó, pupillájába bújt a szó” (*Éjféli fák*). A tárgyak világa mindig a „kint” világát jelentette a „bent” világának sérülékenységgel szemben: „Bent sokkal nehezebb!” — mondja, s hogy a szabadságot, az embert, a bennünk lakozó szépet félti, azt abból látjuk, ahogy ránk szól: „A tárgyakat ne féltsd!” (*Valami*, in Fák felvonulása). De, a tárgyak — úgy érezzük — hozzánk tartoznak, az ember az ő segítségükkel véli önmagát is megélni, s tudja elfeledtetni megsejtett kételeyeit, nem téve mást, mint „nyakkendőt köt és meg sem érzi / bőrén a kozmikus sugárzást ... Átfordul másik oldalára, / tárgyait mondja, pántlikázza, / megsíogat egy állatot, / és holnap újra kezdi” (*Az ember*, in Fák felvonulása). A tárgyak ugyanúgy rögzíthetnek, megőrizhetnek valamit, mint a költők, még ha csak „egy madár lábnyomát” is (*Vízszintesen*, in *Emlékek választása*). Az új kötetben pedig már sokkal általánosabb jelentést kap a képzetkör,

mint a költő írja: „Az időt térben érzékelem, s a térben tárgyak gyülekeznek. Osztódnak már, mint az élőlények, fölhalmozódnak asztalon, szobákban, országban és a földön. Kirepülnek a világűrbe. Többségükhöz semmi közöm, de folytonosan egymásba ütközünk, és meglátom emberi arcukat. Néha egy száncsengő, néha egy robbanófej alakjában. S mintha magamat lát-nám. Talán erről a fájdalmas döbbenetről szólnak verseim.” A kötet címére rátalálunk már az első ciklus első versének utolsó sorában. A vers e címet kapta: *A történet*. Így, határozott névelővel, ami arra mutat, hogy nem egyedi, nem véletlenszerű a vers élet s halál diktálta epiku-ma: arról szól, ami mindannyiunkkal megtörténik, még akkor is, ha szeretnénk nem hinni benne. A vers elején csak egy történetet mesél el a költő: „Mint aki kiment, rázárta az ajtót, / s a kulcsot elveszítette. / Kívül is bent már végérvényesen.” A vers egésze azonban egyértelmű-vé teszi, hogy itt — a lírai én szempontjából — a történet fogalmazódik meg: a halála valaki-nek, aki nagyon fontos számára. Az utolsó sorok világa pedig már a megértett nemlét, pontos-sabban az élet által elhagyott tárgyak, dolgok világa: „A fogkefeje sem ugyanaz. / A műfoga még ugyanaz. / De a szekénye már titokban. / Kabátjának is mindegy, majdnem új. / S minthogy szó nélkül kimehet, / megáll a tárgyak idejében.” A verset záró birtokos szerkezet egyszerre jeleníti meg a tér és idő szorítását, a téridő valóságosságát. A térben és időben való létezés kérdéseinek felismerése e kötetének gondolati horizontjává válik.

A téridő kérdése korábbi költészetének is súlyos gondja volt, az *Egy fényképre* című ver-sében, mely az új kötetet megelőző időszak talán legjobb darabja, már megfogalmazta vá-gyát: „Tetten érni a folyamatot, / mikor színén a lényeg átsajog, / látni, láttatni, hogy élet, halál / egy pillanat szarvhegyén dől vagy áll”. Az utóbbi, érzékletes kép magja azóta is gyak-ran vissza-visszatérő motívumává vált, verseiben a pillanat: emberi léptékűvé teheti az örök időt, segítségével közelíthetjük meg a teljességet, ugyanakkor gátja lehet annak, hogy többet lássunk, „mint amit szemünk jelez, képzeletünk vetít”, néha csak „villámlik a vak pillanat” (*A félelem futamaiból*). A pillanat nem észrevehető, mégis önálló élete van, hasonlít az ember-hez, aki olyan, mint „a protestáló pillanat, a halandó különvaló, aki elhitte, hogy szabad” (*Életed árán*). A költő sem tehet mást, néha ő is a pillanatra hagyatkozik (*Kockakövek*) vagy besétál „a pillanat kertjébe hiú jóhiszeműségből” (*Alattad a délkör*). A pillanat és az örökké-való idő közötti távolság megszüntetésének egyetlen hiábavaló módja lenne csak, amelyre rá-kérdezett már Bertók: „megállítanom az időt / milyen sebesség kellene?” (*Örökké*, in Fák fel-nyúlása). A kérdésben föllelhető viszonylagosság, az ellentmondó mozgás kifejezése régóta honos Bertók gondolkodásában, de igazán relevánssá a *Tárgyak idejében* vált.

A kötet egyik fontos felismerése: a tárgyak idejét, a nemlétet még a létben, életünkben kell felfedeznünk, még ha mások halála döbrent is rá bennünket e szükségre (*Alattad a dél-kör*, *Ahogy a tópart*, *Életed árán*, *Úgy mégy el*). Ennek a felismerését segíti a viszonylagosítás tudatosan vállalt gondolkodásmódja. A „semmi se ugyanaz” (*Úgy mégy el*) gondolata lépten-nyomon visszatér verseiben, többször megfogalmazódó képze az „úgy mégy el, ha itt ma-radsz”, „az érkezésnek háta van” viszonylagossága. E viszonylagosság lehet csalóka is, mint a történelmi meghasonlások pillanataiban, amikor — ezerkilencszázötvenötben — „lefüggő-nyöztött autóval jöttek” apánkért, akivel egyek vagyunk, „s úgy jöttek, mintha már mennének vissza, / háttal arcunknak, s háttal a történe / lemnek, azt játszva mégis, hogy előre” (*Déd-apám, március*). Úgy tűnik, e viszonylagosságokra épülő világban küzdelmeinket csak a vi-szonylagosítás eszközeivel érzékeljük és érzékeltetjük, azaz „úgy késünk el, mintha sietnénk” (*Kockakövek*), s maga a világ is „úgy gyorsul most bennem, mint ami megáll” (*Vése fölött*). A kint és a bent, a fent és a lent világa összekeveredik, a harcot mégis vállalunk kell, mert lát-nunk kell magunk körül „gyalázó tekinteted / fagyában az eltévedt zöldet, / a vízesésben föl-felé halat” (*Hogy benne lássam*), s mozgásunk iránya sem lehet más — bármily ellentmondá-sos —, mint „lezuhanva is fölfelé”. Hinni kell, „hinni, hogy úgylis újra kezd, / hinni, hogy nem is hagyja abba”, ha kell, hát „araszolva, hogy el ne vétsük” (*Ahogy a tópart*). E szüntelen sziszüphoszi küzdelem, vállalás teszi emberileg is rokonszenvéssé a szerzőt, aki tudja, hogy a világ viszonylagossági logikájának többféleképpen is meg lehet felelni, úgy is, hogy vállaljuk

a mégoly nehéz küzdelmet. Bertók magatartását legszebben saját szavaival írhatjuk le: „mint aki folyvást zuhanva néz föl” (*Alattad a délkör*).

A kötet egyik legfontosabb eredménye az az újítás, melynek segítségével e viszonylagosságok, múlt-jelen-jövő hármassága, a téridő szorítása egyaránt felismerhető s a költészet szintjén talán le is küzdhető. Bertók teremt egy olyan állapotot, amelyben mindez valóban sikerülhet. *Könnyedén* című versében fogalmazta meg először, akkor még csak vágyként, amit azóta meg is valósított s ami egyúttal egyedivé, sajátossá tette költészetét: azt, hogy létrehozhat egy szinte lehetetlennek látszó állapotot, melyben átláthatóvá válnak gondjai és kétségei. Mint akkor, azóta született verseiben is ez az állapot a „mintha”, „amíg”, „éppen”, „annyira”, „mint”, „között” határozószókkal és kötőszókkal írható le a „legpontosabban”. A *Tárgyak ideje* kötetben is találkozunk több ilyen verssel, közülük hadd emeljünk ki kettőt: a *Mintha üzenne* és a *Kockakövek* címűt. Az előbbi úgy kezdődik, mintha csupán csak a nyár egyik hónapjának érzékletes megjelenítését vállalta volna magára a költő: „Július, a kiürült díszdoboz / fönnakadt egy fán, virít, / mintha igazi virág volna.” Később kiderül, többről van szó, a fent jelzett állapot megteremtésének szándékát sugallja minden sor, a mintha kötőszó minden (négyeszeri) előfordulása a rövid versben, hogy a közelgő tragédiát s a vele szembeni mégis győzniakarást csak az utolsó sor tegye egyértelművé: „mintha valami dolga volna / a képzelet nélküli / novemberi kompozícióban, / mintha ő tartaná a fát, / ő fogná össze gondként ezt az / odamázolt tragédiát, / folt a zsákját, / gödör a partját, / halál az életet, mintha / üzenne vele valaki, amikor / majdnem beszakad a világ.” A másik vers az ars poetica-szerű hatszor hatsorosból álló *Kockakövek* egyik darabja, pontosabban az egyik kocka egyik oldala, mely rávilágít a *Tárgyak ideje* egész világára, jól érzékeltetve, hogy a „mintha”-állapotban egyszerűen fogalmazódhat meg a múlttátévés, a jelenben őrzött múlt s a viszonylagosság is, melynek nemcsak a jövő, de a költő is akaratlagos része: „Mélyül a múltam, mintha gödör, / világ születik a semmiből. / Hátrálok benne: süket vakond, / s jövőm lesz megint minden, mi volt. / Minden, mi lassan körbe forog, / s őriz, ha egyszer megfordulok.” Ezt a minthaállapotot gyakran csak formai eszközök sugallják, mint a már idézett versrészletekben a szintagma-töredékek, a csonka mondatok. Ugyanezzel magyarázhatók az önmagukból áradó, a gondolatritmusból építkező szabadversei s talán verseinek sűrítettsége is. Ez utóbbit mutatja, hogy verseinek jelentős része egyetlen versmondatból áll. Érdekes és összekapcsolható tartalmi kísérletezéseivel az is, hogy verseinek címe gyakran a versből kiemelt egy-egy részlet, egy-egy szószkezet, kérdés, rövid kijelentés, amely — ismét a viszonylagosságot érzékeltetve — címként is önálló életet él s más, gyakran profánabb jelentéseket is magán visel, mint amilyet a kontextusba helyezve ad.

Bertók kötetait egymás után olvasva, a tények és a költői egyéniség egyre gazdagabb viszonylatrendszerre tárul fel előttünk, amelynek legfontosabb kompozíciós eljárása éppen ennek a lebegő állapotnak a megteremtése. Ehhez azonban hihetetlen önismeretre, az eljárás veszélyességének felismerésére van szükség. S aki ilyen mélyen meri vállalni önmagát, annak szükségszerűen el kell jutnia a bűn kérdéséig. Bertók új köteté pontosan jelzi e folyamat megkerülhetetlenségét. Az első ciklus (*Bádog szitakötő*) a tér és idő kérdéseivel, a második (*Dédapám, március*) az azonosságkeresés kényszerével, a harmadik (*Kockakövek*) a küzdelem és a viszonylagosság összefüggéseivel foglalkozik, míg a negyedik (*Holdudvar*) az én visszanyerésének s egyúttal a bűn bevallásának fordulatait fogalmazza meg. Fel kell figyelni arra is, hogy a bűnt bevalló versek nagy része szonettformában íródott, mintha már a szigorúan kötött forma segítségével is keretek közé próbálná szorítani magát a költő, hogy sikerüljön az önmagába és az emberbe vetett hitét visszanyernie, hogy rátalálhasson igaz emberi mivoltára. A próféta, Jónás szájába adja először a vallomást, aki negyven évi „harc után” mérleget vonva, kételyeit a következőképpen fogalmazza meg: „s nem követtem el közben semmi bűnt”. A következő sor elején azonban hozzáteszi: „szándékosan” s ez, természetesen — az enjambement funkciójának megfelelően — nem azt jelenti, hogy szándékosan nem követett el bűnt, hanem azt, hogy követett el bűnt, de nem szándékosan. Az én gondja tehát nem is

annyira a bűn maga, hanem az „idült büntudat” (*A tűnődés folytatása*). Az utolsó ciklus hét szonettje között öt olyat találunk, melyek mindegyike a „ha” szóval kezdődik s a múltba vetített feltételes mód adja az önvizsgálat alapját. Ha a költőelődöket felsoroló részből kimaradt (mert név szerint nem utalt rá Bertók), itt akaratlanul megszólal József Attila is, mégpedig a kései József Attila, aki szonettekbe szorította önvádait, a „bűntelenség vétek” kinzó gondolatát, a bűntelen bűn keserűségét. (Az sem véletlen, hogy Bertóknak a kötete után megjelent verseiben is a kései József Attila-sonettek és „szonettörredékek” folytatásának hatnak a szonett megújítását célzó törekvései. — Vö. Jelenkor, 1982. 5. 413—15.) S a viszonylagosság is visszatér a versekben, az önmagának feltett kérdések a kétely fészkeivé válnak, ezért is oly sok a „ha”: „Ha nem vétem el, mondjuk emberileg / annyiszor ... ha a büntetést azért kapom, / amiért jár, és nem büntudatom / tényéért, mivelhogy nincs már senkinek” (*Bűn és büntetés*), „Ha nem érezném meg egy rezzenésből, / hogy fölösleges lettem, ha mint aki folyvást zuhanva néz föl, / nem látnám büntelenül magamat” (*Alattad a délkör*). Mindez azonban éppen a szeretet igényét („ha nem akarnám, hogy szeressenek”) és a szabadság vágyát („Úgy lennék szabad”) indokolja és követeli. Bűneink közt ott élnek hiányaink is. Bertók régebbi kötetében is ott találhattuk már a hiánytudat különböző formáit, különösen az *Emlékek választása* kötetében, ahol még Berzsenyire emlékezve is azt vallotta: „Csak az van, ami végleg elveszett, / csak teremtdő szép, lélek s szabad nép, / versbe nyűgözött nincs-harmónia” (*Niklán*), de ugyanakkor épp a „hiány” az, mely „égbe röptet” (*Könyörgés*). Saját életét is úgy személyesíti meg, mint akinek „Jobb kezében a hiányaim, / bal kezében harangkötél” (*Vaskonty a fején*). A bűn s a hiány bevallása, nem szükségszerűen, de együttjárhat a bűn s a hiány vállalásával is. Bertók egyik kételyét megfogalmazó kérdésében — bár indirekt módon, de — épp e vállalás ténye kap hangsúlyt: „ha nem leplez le a vállalt hiány, / jobban szeretnek, akiket szerettem? / hordhatnám nyíltan gyermeki ruhám?” (*Gyermeki ruhám*). Hiányaink bevallása és vállalása, még ha tudjuk is, hogy ezzel leleplezzük magunkat, szükséges, mert lehetőséget ad a megújulásra. Bertók László könyvei, köztük a *Tárgyak ideje*, példa arra, hogyan lehet önmagunkat megőrizve mégis újítani: jelentős lírát teremteni. (*Magvető*.)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

Apró Ferenc: Babits Szegeden

„Nem bocsátanám útjára ezt a könyvecskét, ha nem tudnék elegendő újat mondani Babits szegedi éveiről...” — írja a bevezetésnek szánt, és már önmagában dokumentatív első fejezet végén a monografus. Egy ismertető első mondata így feltétlenül az kell legyen: a feladat megoldása pontosan sikerült, a kutató tudott nem kevés újat és még több izgalmasat mondani. Pedig a „felmutatás” kitűnő kiadványsorba illeszkedik: Péter László korábban itt megjelent kötetkéi (Ady —, Bartók —, Kodály Szegeden) és a többi, igényes mutató, bibliográfia és mások maguk is így tették — és aligha más egy dokumentáció kiadásának feltétele.

Apró Ferenc a kismonográfia megírásának idejében még nem ismerhette egészében *Belia György Babits Mihály tanulóévei* című könyvét (1983), de felismerte, hogy kutató munkája ott kezdődik, ahol a nagyszerű Beliaé abbamaradt — tehát a „bajai év” után. A „tanulóévek” Babits számára lezárultak Baján — a ciszterek zárt világából, a házineni anyáskodó gondjából Szegeden, mondhatni, „az élet sűrűjébe” került. Igazi problémák, önálló döntésre készítő vonzások és választások közé, egyben végtére igazi barátok körébe talán. A hétköznapi kapcsolatok kora következett, hasonlóképpen a köznapi gondoké.